

הרב יהושע פרידמן

זיהוי הגבול הדרומי של ארץ ישראל (תגובה)

מאמר זה הינו מאמר תגובה למאמרו של הרב נחום רבינוביץ שליט"א (להלן 'המחבר'), הדן בזיהוי הגבול הדרומי של ארץ ישראל לעניין שמירה. לאחר שהמחבר דן בנושא, הוא מסכם להלכה וכותב: 'כל שהוא מדרום לקו ואדי אלעריש ונחל צין עד בסמיכות לדרום ים המלח (כמבואר לעיל) הרי הוא כחוץ לארץ, ופטור מתרומות ומעשרות ושמיטה וכו'". למסקנה זו מגיע המחבר לאחר שבירר שנחל מצרים, המובא בתורה בתור הגבול הדרומי של ארץ ישראל, הוא ואדי אל עריש, וזאת כשיטת רבנו סעדיה גאון והרדב"ז.

לאחר בקשת המחילה, אי אפשר שלא לציין את העובדה שמחבר המאמר דן בנושא כה חמור כזיהוי גבולות הארץ, נושא הנוגע לקיומן של כמאה מצוות המתקיימות בארץ או לביטולן חלילה; אולם לא ציין במאמרו, ואפילו לא בהערת שוליים, שבעניין זיהוי 'נחל מצרים' ישנה מחלוקת, ושהדעה המרכזית היא שנחל מצרים הוא הנילוס; ואילו דעת רס"ג ורדב"ז הינה דעת מיעוט שבמיעוט. דעה זאת היא לעומת מאמרי חז"ל מפורשים, וכן עשרות ראשונים ואחרונים, ואף מקורות היסטוריים, ומעל הכול - מסורת חזקה שעברה מדור לדור - כל אלו מזהים את נחל מצרים עם הנילוס, הוא היאור שבמצרים! עוד דן הרב רבינוביץ במאמרו בהבנת דברי הרמב"ם בנושא הגבולות, המובאים בהלכות תרומות. מפאת קוצר היריעה אדון במאמר זה אך ורק בזיהוי נחל מצרים. דיון באשר לשיטת הרמב"ם בנושא, ראה בתגובתו של מו"ר הרב ישראל אריאל שליט"א.²

א. שיטת רס"ג - מנוגדת למסורת הפרשנית הקדומה

כאמור, המחבר מביא במאמרו את דברי רס"ג, שכתב שנחל מצרים הוא ואדי אל עריש. דעה זו מנוגדת למסורת ברורה וחד משמעית, שלפיה נחל מצרים הוא הנילוס. מסורת זו מובאת על ידי התרגומים הארמיים לתורה ולנביאים, כגון: תרגום יונתן, תרגום ירושלמי, ותרגום רב יוסף, וכדלהלן:

1. על הפסוק (במדבר לד ה): 'ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה', המתאר את הגבול הדרומי, כותב התרגום יונתן: 'וַיִּקְיף תַּחְמוֹמָא מִקִּיסָם לְנִילוֹס דְּמִצְרָא'

1. לעיון רחב בנושא, ראה ספרו של מו"ר הרב ישראל אריאל שליט"א, אוצר ארץ ישראל ח"ב.

2. אמונת עתיך 103 (תשע"ד), עמ' 58-63.

ויהונו מִפְקָנוּי לְמַעַרְבָא. תרגום ירושלמי כתב בביאור פסוק זה: 'ויקיף תחומא מן קיסם לנילוס מצרים', וכן כתב גם התרגום הירושלמי השלם. נמצא, שהתרגומים הארמיים מביאים מסורת אחת - נחל מצרים הוא הנילוס!

2. על הפסוק (מלאכים א ח, סה): 'ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים', כותב תרגום רב יוסף: 'נחל מצרים - עד נילוס דמצרים'.

3. על הפסוק (דברי הימים א יג ה): 'ויקהל דויד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת להביא את ארון האלהים מקרית יערים', כותב תרגום רב יוסף: 'שיחור מצרים - נילוס מצרים', שיחור מצרים הוא שם נוסף שניתן לנחל מצרים, כפי שיתבאר בהמשך. תרגומים אלו מוסרים לנו את הפרשנות המסורתית שעברה והייתה נהוגה בבתי המדרש בארץ ישראל עד חורבן בית שני. לעומת זאת, דרכו של רס"ג הייתה שכאשר לא הייתה בידו מסורת זיהוי מוסמכת, לא נמנע מלהעלות השערות. כן כתב הראב"ע בפירושו לפסוק (בראשית ב יא): 'שם האחד פישון הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב', וזו לשונו:

אמר הגאון [רס"ג] כי פישון יאור מצרים... ואין ראה על פישון שהוא היאור, רק שתרגם [רס"ג] החוילה כפי צורכו, כי אין לו קבלה. וכן עשה במשפחות, ובמדינות ובחיות ובעופות ובאבנים, אולי בחלום ראם, וכבר טעה במקצתם כאשר אפרש במקומו...

נמצא שלדעת ראב"ע, פירושי רס"ג בזיהוי העמים ומשפחותיהם, החיות הטהורות והעופות הטמאים, אבני החושן וזיהוי מקומות כגון נהר הפישון וכן נחל מצרים, השייך לרשימה זו - אינם פירושים שקיבל בקבלה, אלא השערות בלבד, וראב"ע מוצא בפירושים אלו קשיים לא מעטים!

כך כתב גם רבי אברהם בן הרמב"ם באשר לזיהוי של רס"ג לאבני החושן, וזה לשונו: 'אבן - ...וכל מה שפירש ר' סעדיה ז"ל באבנים אלה השערה...'. ואכן, הסיבה שפירושי רס"ג נעדרים מסורת בעניין הגבולות, כתובה לענ"ד בדברי רב האי גאון, הכותב: 'תרגום ארץ ישראל... אין אנו יודעים אותו גופו, ולא שמענו ממנו אלא מעט'.³ נמצא, אפוא שמאחר שהמסורת הפרשנית בעניין נחל מצרים שהייתה נהוגה בארץ ישראל ועברה דרך פירושי התרגומים הארמיים לא הגיעה לבבל - אזי ברור מדוע רס"ג נזקק לפרש דברים מליבו ולא על פי מסורת זו.

ב. קשיים ותמיהות על שיטת הרדב"ז

כאמור, המחבר מוסיף ומסתמך בדבריו על דברי הרדב"ז, הסובר שנחל מצרים הוא ואדי אל עריש, ופוסק כמותו. אולם המעיין בדברי רדב"ז אלו, יראה שדבריו מבוססים על כמה יסודות רעועים:

3. אוצר ישראל, ערך תרגום.

א. כתב הרדב"ז (חלק ו סי' ב' אלפים רו): '...אלא האמת הברור כי נחל מצרים הוא הנקרא היום ואד אל עריש... וכן אומרים עד היום העכו"ם כי עד שם הוא גבול מצרים ומשם ואילך הוא בלד אל שאמייה (ארץ ישראל)... ולמפורסמות אין צריך ראייה'. נמצא שהרדב"ז מבסס את שיטתו על דברי עכו"ם, והכוונה בעיקר למדריכי השיירות שבין ארץ ישראל למצרים. הללו מדברים ומתארים את הגבול המדיני שהיה ביניהם בין ארץ ישראל למצרים, שעבר כנראה בואדי אל עריש, אך לא ניתן לסמוך לעניין הלכה על דעות עממיות שהיו נפוצות בין גויים בזמן הרדב"ז, כאשר הן מנוגדות לכל המקורות שלעיל.

ב. עוד כתב הרדב"ז: 'תדע שלא הזכיר רש"י בכל הגבולים נילוס' אלא 'נחל מצרים, משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד'. אולם רש"י כותב (במדבר לד, ג): 'נחל מצרים... מפסיק בין מצרים לארץ ישראל... וכשיצאו ישראל ממצרים... היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ובאין לארץ ישראל'. פשטות הדברים שהנילוס הוא גבול ארץ ישראל (תשובת הרדב"ז מוסבת על רש"י זה, ואולי פירש ש'באין לארץ ישראל' מובנו התקדמות לכיוונה ותו לא, אך לענ"ד הפירוש כאמור לעיל). מלבד זאת, מצאנו ארבעה מקומות שרש"י כותב בפירוש שהנילוס הוא נחל מצרים וה'שיחור':

1. 'מן השיחור - הוא נילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומית מערבית של א"י כמו שאמר באלה מסעי' (רש"י ליהושע יג ג).
2. 'למדנו כאן שלא כיבש יהושע בחייו... אלא ממדבר צין... עד הנילוס' (שם).
3. 'שיחור הוא נילוס שנאמר 'מן השיחור אשר על פני מצרים' (רש"י לישעיהו כג ג) - נחל מצרים נקרא גם שיחור, כפי שיתבאר בהמשך.
4. 'שיחור הוא נילוס כמו שנאמר 'מן השיחור אשר על פני מצרים' (רש"י לירמיהו ב יח).

ג. ראשונים ואחרונים: נחל מצרים - הנילוס - השיחור

בסוף ימיו של יהושע בן נון, מצווה ה' את יהושע לחלק את הארץ לשבטים. שם פורטו המקומות שעדיין לא נכבשו ויש לכובשם בהקדם, וזה לשון הפסוקים (יהושע יג א-ג):
ויהושע זקן בא בימים ויאמר ה' אליו אתה זקנתה באת בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה. זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתים וכל הגשורי. מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב מהו השיחור? רש"י (כאמור לעיל), רד"ק (שם), ראב"ע (בראשית טו, יח), אברבנאל (שם), רי"ף (רבי יעקב פידאגקי, הנדפס עם האברבנאל, יהושע שם) ועוד, כותבים שהשיחור הוא נחל מצרים, הוא הנילוס!⁴

4. אמנם יהושע לא כבש עד הנילוס בימיו, אך כך עשה דוד, וגבולות ממלכתו וממלכת בנו שלמה הגיעו עד הנילוס, כאמור בפסוקים דלעיל, ומכאן החיוב במצוות התלויות בארץ עד גבול זה - הנילוס.

ראשונים ואחרונים נוספים כותבים בכמה מקומות, שנחל מצרים הוא הנילוס (בלא הזכרת המקום שיחור), כגון: רבי אליעזר מגרמייזא (במדבר לד, ה), רבנו מיוחס (שם), רבי אליהו מזרחי (בפירושו למסעי), ר' יעקב קאסטר (בעל 'ערך לחם' אבן העזר סי' קכח), רבי אליהו מקאהיר (בעל 'אבן ספיר' - חיקור דין), הגאון מוילנא (יהושע טו ב) והנצ"ב ('העמק דבר' לבמדבר לד ה).

ראה לדוגמא דברי בעלי ה'תוספות' (ערכין טו ע"א), הכותבים על יציאת ישראל ממצרים, ש'נלילוס מפסיק בין מצרים ובין ארץ ישראל...', והדבר פשוט כאמור לעיל בראשונים ובאחרונים!

ד. נחל מצרים מלא מים ואילו ואדי אל עריש - יבש

השיחור, כלומר נחל מצרים - הנילוס, מוזכר בנביאים בתור נחל מלא מים. כך מצינו שירמיהו הנביא אומר (ירמיהו ב, יח): 'מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור', ומפרש שם רש"י שהכוונה לנילוס. וכן אומר הנביא ישעיהו (ישעיהו כג, ג): 'ובמים רבים זרע שיחור קציר יאור תבואתה'.

התיאורים של השיחור בתור נחל מלא מים מתאימים אכן לנילוס. לא כן ואדי אל עריש, הידוע בתור נחל אכזב שאין זורמים בו מים כלל, ורק פעם בכמה שנים זורמים בו מי שיטפונות. האם על ואדי זה דיברו הנביאים ותיארו אותו בתור נחל מלא מים שישראל מתפתים ללכת אליו ולשתות ממימיו?

ה. מקורות היסטוריים וממצאים ארכיאולוגיים - העיר פלוסיון היא תחילת גבול מצרים

אחת מהערים המצריות המפורסמות היושבת על גדות הזרוע המזרחית של הנילוס היא העיר פלוסיון. על שם עיר זו נקראת הזרוע המזרחית של הנילוס - הזרוע הפילוסית. בחז"ל מבואר (תרגום ירושלמי בראשית י, יד) שפלוסיון היא העיר רעמסס, שבה ישבו בני ישראל בגלות מצרים. במקורות היסטוריים נכתב שפלוסיון יושבת על הגבול שבין ישראל למצרים:

1. ההיסטוריון היווני הרודוטוס כותב⁵: 'גבול מצרים במזרח [הוא] בית המלאכה לייבוש דגים אשר בפלוסיון, וכן 'סנחריב בא אל פלוסיון עיר השולטת על מבוא מצרים'.
2. הגיאוגרף סטראבון: 'גבול הממלכה הפיניקית ומצרים - בפלוסיון'.
3. פפירוס קדום⁶: רעמסס - תחילת כל ארץ נכר וקצה ארץ מצרים. העיר רעמסס היא פלוסיון, יבואו אליה עם הקנים, והשיחור עם אגמונים.

5. היסטוריות, ספר ב פסקא 15.

6. מוצאי דורות, מאת י. מ גרינץ - ארץ הייעוד.

4. מפת מידבא: העיר פלוסיון מופיעה על הפסיפס שנמצא בעיר מידבא בעבר הירדן - בתור עיר נמל בגבול מצרים.

5. ציור בחורבות כרנך: בציור קדום שנמצא על אחד הקירות בארמונו של אחד הפרעונים בכרנך, מצייר ציור מפורט של מעבר הגבול והגשר שהיה בין העיר פלוסיון, שנמצאת מצדה המערבי של הזרוע הפילוסית, לבין צדה המזרחי של זרוע זו, שם הוא גבול מצרים.

יש להעיר, שמפת הפסיפס של מידבא צוירה בשנת 600 למניינם לערך. באותה תקופה עדיין הזרוע הפילוסית היתה קיימת. במהלך שלוש מאות שנה עד תקופת רס"ג קרה דבר משמעותי בנילוס, והזרוע הפילוסית, היא 'נחל מצרים' הגובל בארץ ישראל, נחסמה על ידי עפר וטין שהגיעו עם הסחף של הנהר. חסימה זו גרמה להתייבשות נחל מצרים, ולכן השם הועתק על ידי מנהיגי השיירות במדבר לוואדי אל עריש. זו הסיבה שרס"ג ורדב"ז כינו את הנחל היבש בשם נחל מצרים. כיום הדבר נראה בבירור בצילומי הלוויין, המראה את התוואי שעבר בו נחל מצרים בימי בית ראשון ושני.

1. ירידת אברהם ושרה למצרים

נאמר בתורה (בראשית יב, י):

ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה לגור שם כי כבד הרעב בארץ. ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את...

התורה מתארת דו-שיח בין אברהם לשרה כאשר הם קרובים למצרים. היכן היו באותה שעה? אומר המדרש (תנחומא לך לך ה):

ויהי רעב בארץ... אמר [אברהם] לשרה אשתו: הרי רעב בארץ, אמרו רבותינו לא היה רעב כמותו בעולם. אמר לה: מצרים זו ישיבתה יפה, נלך לשם מפני שיש בה סיפוק הרבה לחם ובשר... כיון שהגיע לפילי של מצרים [לשערי מצרים] ועמדו על היאור, ראה אברהם אבינו בבואה של שרה באותו נהר כחמה זורחת... אמר לה: מצרים שטופים בזנות... אלא נותן אני אותך בתיבה ונועל בפניך, שמתירא אני על עצמי... כיון שעשו כך בא לעבור נתקבצו המוכסין...

במדרש כתוב בבירור שהשיחה בין אברהם לשרה מתרחשת לפני הכניסה למצרים, כשהם עומדים על היאור - הנילוס. במקום יש מכס, כמו בכל מעבר גבול, ושם מגלים המוכסים המצרים את שרה, לאחר שאברהם החביא אותה בתיבה. נמצא, שגבול ארץ ישראל-מצרים אינו ואדי אל עריש אלא הנילוס, היאור, ואליו הגיעו אברהם ושרה לפני כניסתם למצרים.

מסעו של אברהם אבינו מתואר גם ב'מגילה חיצונית לבראשית' - אחת מהמגילות שנמצאו במערות קומראן. שם מכוונה הנילוס 'נהר כרמון', וזה לשון המגילה (בתרגום לעברית): 'ויהי רעב בארץ הזו כולה. ונסעתי... לארץ מצרים... הגעתי לנהר כרמון, אחד מן ראשי הנהר'. מגילה זו נכתבה בימי בית שני, ומסתבר שכך קראו לזרוע המזרחית של

הנילוס בתקופה זו. ואכן, שם נהר זה מופיע גם בגמרא (בבא בתרא עד ע"ב, בשינוי קל), בתור אחד מהנהרות שמקיפים את ארץ ישראל, וזה לשונה:
 רב דימי אמר אלו שבעה ימים וארבע נהרות שמקיפין את ארץ ישראל... אלו הן ארבע נהרות: ירדן, וירמוך, קרמיון,⁷ ופיגה.
 לענ"ד קרמיון היא כרמון.⁸ נמצא אפוא שבמקורות חז"ל, אכן נחל מצרים הוא הנילוס ולא ואדי אל עריש!

ז. פתרון לדברי רס"ג: ואדי אל עריש שאליו התכוון - הוא הנילוס

ייתכן שהוואדי שאליו התכוון רס"ג בכותבו שהוא נחל מצרים אינו ואדי אל עריש כפי שנהוג לקרוא לו כיום - הוואדי החוצה את העיירה אל עריש, אלא דווקא הזרוע המזרחית של הנילוס, שנקראה בתקופתם גם כן 'וואדי אל עריש'.
 ראייה להבנה זו ניתן למצוא בדברי ה'כפתור ופרח' על הגבול הדרומי של ארץ ישראל, שכן, מצד אחד הוא סובר כרס"ג, שנחל מצרים הוא ואדי אל עריש (פרק יא), אך מצד שני כותב ה'כפתור ופרח' כך: 'דע שכפתור הוא דמייט הוא אל סוף גבול הארץ הדרומי, כמו אנטוכיא אל סוף גבול הארץ הצפוני והוא כשני ימים'. נמצא לפי דבריו, שהעיר דמייט השוכנת בדלתא - נמצאת במרחק שני ימי הליכה מגבול ארץ ישראל-מצרים. והרי אין ספק שכוונתו לכך, שהגבול עובר בנחל מצרים - בזרוע הפלוסית, שכן, זו אכן נמצאת במרחק כמאה ק"מ מדמייט, מרחק שני ימי הליכה. לו התכוון לכך שגבול ארץ ישראל מצרים עובר בוואדי אל עריש שבעיירה אל עריש, הרי זו נמצאת במרחק כפול, במרחק ארבעה ימי הליכה ולא שניים. נמצא, שה'כפתור ופרח' הבין גם הוא שוואדי אל עריש שבדברי רס"ג, כוונתו לנחל מצרים - הזרוע הפלוסית. ואכן יש לזכור, שהמילה 'עריש' בערבית פירושה סוכה! וואדי אל עריש נקרא על שם הסוכות שהיו בנויות לידו, מה שלמים הפך לעיירה מודרנית. והרי ליד נחל מצרים היה בעבר מקום ושמו סוכות, שאליו הגיעו בני ישראל לאחר יציאתם ממצרים; ועל כן, סביר ביותר ששלוחה מסוימת של הנילוס נקראה אף היא ואדי אל עריש!
 ואכן, בספרי מחקר מובא שבסיני ישנם נחלים רבים הקרויים באותם שמות. להן ציטוט מ'ספר הנגב':

היתכן שהיו שני ואדיות באותו שם [בסיני]? יתכן ויתכן. בסיני יש 30 מקרים בהם ניתן אותו שם לוואדיות שונים! המרוחקים זה מזה. 18 מקרים ששני ואדיות שונים

7. זו הגרסה בילקוט שמעוני, תהלים רמז תרצז.

8. אמנם הערוך (ערך קרמיון) כתב שקרמיון הוא נהר בדמשק, וכן כתב פרופ' קליין בספרו עבר הירדן היהודי, עמ' 72, אך למעשה אין ראייה חותכת לדבריו, ודווקא הטעם שהביא לשיטתו, שבמשנה בפרה (חג), נאמר שמי קרמיון הם מי בצעים, כלומר מים מלוכלכים בטיט ועל כן הם פסולים למי חטאת - ראייה זו מתאימה יותר לזרוע הפלוסית, שכיוון שמימיה היו כל כך עכורים ומלאים סחף וטיט - הזרוע נסתמה ונעלמה ברבות השנים, כאמור לעיל.

הם בעלי אותו שם. 11 מקרים שלשלוש ואדיות שונים יש אותו שם. מקרה אחד של-5 ואדיות שונים יש אותו שם.

עוד כתב ב'כפתור ופרח' (פרק יא): 'ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלשה ימים או פחות מזה, תחתוך [אותן] סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת ותלך. וכן קורין לו העם היום ואד אל עריש, כלומר נחל סכות, וכן: 'מעזה לעזקה כמו יום וקורין לו זעקה. מעזקה לנחל מצרים לסוף הדרום כשני ימים'. נמצא אפוא שלדעתו, מרחק ההליכה בין עזה לוואדי אל עריש הוא שלושה ימים. דברים אלו אינם עולים בקנה אחד עם דעתו של הרב רבינוביץ, שכן המרחק בין עזה לוואדי אל עריש שבאל עריש אינו אלא יום אחד, ואילו המרחק בין עזה לנילוס הוא אכן שלושה ימים, כדברי ה'כפתור ופרח'. נמצא, כדברנו, שה'כפתור ופרח' התכוון לנילוס בכותבו ואדי אל עריש! ולא מן הנמנע שאכן, זוהי גם כוונת רס"ג בפירושו.

ה. חבל סיני - ארץ ישראל

בראשונים ובאחרונים מבואר שחבל סיני כולו שייך לארץ ישראל, ולא כפי שעולה מדברי הרב רבינוביץ, שרק רובו של חבל סיני, הנמצא מערבית לאל עריש - הרי הוא ארץ ישראל. להלן חלק מדבריהם:

א. ספר הכוזרי (מאמר ב אות יד):

אשר לנבואת ירמיהו במצרים, הלא היתה בארץ ובעבורה, כמוה כנבואת משה ואהרן ומרים; כי סיני ופארן שניהם בגבול ארץ ישראל הלא הם על יד ים סוף, ודבר האלוה היה (שמות כג, לא): 'ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלישתים וממדבר עד הנהר'.

נמצא שירמיהו, שישב בתחפנחס והתנבא שם, ישב למעשה בארץ ישראל, וסיני היא ארץ ישראל, שכן, תחפנחס וסיני נמצאים מזרחית לנילוס! עוד כתב ריה"ל (שם מאמר ד אות ג):

ויכנס בו [בארץ ישראל] מדבר סיני ושעיר ופארן, גם מצרים [קהיר], כי למקום ההוא מעלה כאשר הזדמן בו שיפגע התנאים התוריים המצווה בהם, תתראינה הצורות ההם עין בעין במראה ולא בחידות, כאשר נראה למשה המשכן וסדר עבודה וארץ כנען וחלקיה, ומעמד ויעבר ה' על פניו ויקרא (שמות לד, ו).

יש לשים לב שלשיטת ריה"ל, לא רק שסיני היא ארץ ישראל, אלא שגם העיר קהיר היא ארץ ישראל, שכן היא נמצאת מזרחית לנילוס!⁹

על הפסוק 'ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלישתים...' כותבים חז"ל והראשונים, שים סוף הוא הגבול בין ארץ ישראל למצרים, וממילא חבל סיני הרי הוא שייך לארץ ישראל. כן כתבו:

ב. 'מדרש הגדול': 'ושתי את גבולך מים סוף - זה מערב ארץ ישראל'.

9. היום, קהיר נמצאת גם בצדו המערבי של הנילוס.

ג. מדרש 'אור האפלה': 'מים סוף - זה דרום, עד ים פלישתים - זה צפון...'.
 ד. בעלי ה'תוספות' (גיטין ח ע"א): 'ים סוף - לצד דרום, ים פלישתים - לצד מערב...'.
 וכן כתבו עוד ראשונים.
 ונסיים בדברי ר' אברהם פאריצול ('אגרת אורחות עולם', פ"י): 'ארץ ישראל תתחיל מנהר מצרים הוא הנילוס בדרום...', ובפרק ח כתב: 'ויגיע הים סוף הזה בתוך היבשה והמדברות אצל מדבר סיני... ויחבוק הגבול הזה כל ארץ ישראל'.
 נמצא אפוא, שחבל סיני, המוקף בים סוף, הריהו ארץ ישראל.

ט. עם ישראל קיים מצוות התלויות בארץ בחבל סיני

מכיוון שחבל סיני שייך לגבול ארץ ישראל, הרי שעקרונית הוא חייב במצוות הנוהגות בארץ ישראל (חוץ משלוש מצוות: שמטיה, תרומות ומעשרות וחלה, שנוהגות מדרבנן בגבול עולי בבל, ולשיטת הרמב"ם, דינם מדרבנן גם בגבול עולי מצרים).
 להלן שלוש דוגמאות של מצוות הנוהגות אך ורק בארץ ישראל, והנה קיימו אותן ישראל בחבל ארץ זה - בסיני:

1. קורבן פסח - ישראל הקריבו קורבן פסח לרגלי הר סיני.
 2. סמיכת זקנים - ישראל סמכו זקנים והעמידו סנהדרין בקברות התאוה.
 3. בכור בהמה וראשית הגז - ישראל קיימו מצוות אלו בחצרות.¹⁰
- כל המקומות הללו נמצאים דרומית מערבית לגבול ארץ ישראל לדידו של הרב רבינוביץ, אך לולא היו ארץ ישראל - לא היו יכולים ישראל לקיים מצוות אלו שם!

סיכום

לאחר הבאת עשרות מקורות בעניין, עולה מדברינו שאין ספק שגבולה הדרומי של ארץ ישראל הוא הנילוס. מתברר ששטח זה חייב בכל המצוות הנוהגות בארץ. ממילא, בשנת השמיטה אסור לעבוד בכל מקום שהוא בנגב המערבי, וכך גם בחבל סיני, האיסור נוהג עד הנילוס. אבל ספיחין מותרים מגבול עולי בבל ועד גבול עולי מצרים, ואכמ"ל.

10. ילקוט שמעוני, תהילים רמז תריד.

הפרשנים: מדבר סיני וים סוף - ארץ ישראל

עוד על הגבול הדרומי של ארץ ישראל (תגובה) / הרב אריה אור

קראתי את מאמרו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ (ר"י מעלה אדומים) בעניין גבול הארץ הדרומי לעניין שמיטה (אמונת עתיך 102, עמ' 65-71). תמהתי מאוד על קביעתו שגבול הדרום מתחיל בדרום ים המלח ומגמתו מערבה, ולכן לא ייתכן לדעתו שאזור פטרה, השוכן דרומית לים המלח, נכלל בתחומי התורה של פרשת מסעי (ונפקא מינה שכל ישובי הערבה מדרום לים המלח - מותרים בשמיטה).

מסקנה זו עלתה לו מן הפסוק 'והיה לכם פאת נגב ממדבר צין על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה' (במדבר לד-ג). הפסוק מזכיר את 'קצה ים המלח אבל מקדים לו את מדבר צן שהוא פאת נגב וברש"י 'רוח דרומית אשר מן המזרח למערב', ובהקשר זה מוזכר ים-המלח כנקודה יותר צפונית, אפשר בתור קו אורך מזרחי או כבליטה המזרחית ביותר של הגבול (וכך במפה של דעת מקרא). 'מדבר צין על ידי אדום', שאותו זיהו כל הראשונים בתור אזור מי מריבה - קדש מדבר צין, ולדעת הרמב"ם ב'מורה נבוכים' ו'המזרחי' אליבא דרש"י ועוד, הוא קדש ברנע. ולפי זיהוי זה יתבאר הפסוק הבא: 'ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה (= מדבר צן) 'והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע' כלומר תוצאות = סוף הגבול (רש"י) עובר בתוך מדבר צן דרומית לקדש ברנע היא קדש מדבר צן והיא מקום מי מריבה והיא העיר קדש שהוא מקום הישוב היחיד במדבר קדש ככתוב 'קדש מדבר צן' וכתב 'מדבר צין היא קדש'.

שאלת המסלול ההיקפי של הגבול 'ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה' גם היא יכולה לשפוך אור על היחס בין קצה ים המלח למדבר צן וקדש כשתי נקודות מזרחיות שביניהם יש מובלעת של א"י או חו"ל (עין ט"ז ורא"ם אליבא דרש"י).

בקונטרס שחברתי על הנושא, הוכחתי שלשיטת כל הראשונים (גם הרמב"ן וסיעתו החולקים על הרמב"ם בעניין קדש ברנע וגם ראשונים נוספים הסוברים שיש שני קדש ברנע ועוד שיטות) קדש מקודשת והיא חלק מארץ ישראל. להלן ציטוט מתוך דברי הרא"ש, שמביא את הפסוק הנ"ל, ומדבריו מוכח שקדש בארץ אדום היא מארץ ישראל, מתוך הסוגיא בתחלת גטין 'מרקם למזרח ורקם כמזרח' העוסקת בזיהוי רקם שהיא התרגום של קדש; וזו לשון תוס' רא"ש (גיטין ב ע"א):

וקשה מהא דתנן בפרק דם הנדה (נדה נו ע"ב) כל הכתמים הבאים מן הרקם טהורים ורבי יהודה מטמא מפני שהם גרים וטועין... וי"ל דעוד קדש אחר הוה שהוא חוצה לארץ (ביחס לגבול המשנה = עולי בבל; א.א.) כדכתיב (במדבר כ, טז) והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך ובדרומית מזרחית של ארץ ישראל הוה אצל ארץ אדום שהרי כשמונה גבול דרומית של ארץ ישאל אצל המזרח באלה מסעי מונה תחילה קדש שאצל ארץ אדום שנאמר (שם לד, ג) והיה לכם פאת נגב ממדבר צין על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה וכתב **מדבר**

צין היא קדש...

אין עוד ישוב התואם את קדש בארץ אדום מלבד פטרה. שהיא המקום המזוהה גם עם רקם גיאה לפי 'קדמוניות היהודים' כפי שציין גם הרב רבינוביץ, וזיהוי זה תואם כאמור גם את דעת הרמב"ם ב'מורה נבוכים', המייחס אותה לקדש ברנע, המוזכרת בגבולות מסעי. נוסף על כך הביא הרב רבינוביץ חיזוק לדבריו מדברי הרב זלמן קורן, שציין לגבי הפסוק 'ושלשת את גבול ארצך', שהמרחק בין קדש (הצפונית) לשכם שווה למרחק בין שכם לחברון, ולמרחק בין חברון לגבול הדרומי. בהתאם לחישוב זה (= כ- 78 ק"מ) מתקבלת נקודה בקו רוחב של ים המלח. אמנם אין בכך שום סתירה לעניין זיהויה של פטרה, כיוון שפטרה נמצאת בקו מזרחי הרבה יותר מחברון ושכם, וממילא הגבול שסבב לכיוון נחל מצרים (ואדי אל עריש, לפי הרס"ג), יכול היה להגיע לנקודה בקו רוחב של ים המלח, מול קו האורך של חברון-שכם.

יוצא מדברינו שפטרה היא הנקודה הדרום מזרחית של גבול הארץ, ולכן כל יישובי הערבה שמצפון לה, ממושב פארן וצפונה, מקודשים לפחות בקדושה ראשונה ואין לעשות שם מלאכות חקלאיות בשביעית. בגלל שקרבה שנת השבע ויש בדצי"ם המקלים בכך, לדעתי יש חשיבות רבה בפרסום הדבר.

פירות שנשרו לרשות הרבים (תגובה) / הרב יעקב אפשטיין

א. הרב איל בן דוד בתשובה 1 (אמונת עתיך 103, עמ' 14) דייק מה'שלחן ערוך' (ס' רס סעי' ו) שסתם פירות של אדם שנשרו לרשות הרבים נשארו בבעלותו ואינו מתייאש מהם, על פי דיוקן מזיתים וחרובים. אבל אין זו כוונת הסעיף בשו"ע. מקור הסעיף הוא בסוגית 'יאוש שלא מדעת', ומדובר בפירות שנפלו לרשותו או בצד רשותו, ובכל זאת אם נמאסו מותר ליטלם; ואם אינם נמאסים אסור ליטלם, מפני שאינו מתייאש מהם. אבל בכל ההלכה לא נזכר דין פירות ברשות הרבים. ואם כן, אין מכאן ראיה להלכה שלמד הרב בן דוד.

ב. יתר על כן, פסק המאירי (ברכות מ ע"ב):

פירות שהשירן הרוח לרשות הרבים **הואיל ונעשו הפקר** אף על פי שלקטן ועשאן גרן מן הדין פטור מן המעשר שהרי המפקיר כרמו ולמחר השכים ובצרו פטור מן המעשר אלא חכמים גזרו והחמירו לעשר מפני החשד...

ואם כן, סתם פירות שנשרו לרשות הרבים, לפי המאירי, בסתמא הם הפקר. ונראה שטעמו הוא משום שהבעלים מתייאשים מהם מעת שנשרו מן העץ, או בגלל שעלולים להימאס או שאדם, בהמה או חיה ייטלום.

ג. אולם גם אם נאמר שבסתמא אין אדם מתייאש מפירותיו שנפלו לרשות הרבים, אם חוק המדינה מפקיר אותם, נראה לומר שמדין 'דינא דמלכותא דינא' - וודאי בסמכות המדינה להורות כן, ואין בכך עקירת דין תורה.

ד. אף אם נניח שחוק המדינה במקרה זה עובר על דין תורה, כיוון שרוב הציבור מתנהג על פי החוק - הציבור המוצא מתנהג כן, ולכן בעל הפירות מתייאש מהם אם נפלו לרשות הרבים.

כך נכתב ב'ערוך השולחן' (חו"מ סי' רס סעי' יד):

המוצא פירות בדרך בצד שדה אילן והפירות נפלו על הדרך רחוק מהאילן או שהענפים נוטים אל הדרך ונמצא פירות תחתיהם אם מדרך אילנות כאלו להשיר פירותיהן ויודעים הבעלים מקודם שישורו אם יש שם שקצים ורמשים או בהמות וחיות האוכלות אותן רשאי המוצא ליטלן שהבעלים מתיידין מהן **וכן אם יודע שעוברי דרכים שאינם חוששין משום גזל יטלו רשאי המוצא ליטלן** [תוס' כ"א: ד"ה תאנה] וכן אם הפירי נמאסת בנפלה מותר ליטלם דמייאש מהם...

כיוון שהתנהגות בעל הפירות וידיאושו נקבעים לפי התנהגות אדם ובהמה במקום נפילת הפירות, אם כן בעל הפירות מתיידיש מהם, שכן הוא יודע שזה החוק, ופירותיו שנפלו לרשות הרבים הופקרו על ידי חוקי המדינה. **לסיכום**, המוצא פירות ברשות הרבים מתחת לאילן הנוטה אליה - מותר לו ליטלם.

עוד על 'פירות שנשרו לרשות הרבים' (תגובה) / יקותיאל רוזנפלד

ברצוני להעיר על תשובתו של הרב איל בן דוד (אמונת עתיך 103, עמ' 14). הרב בן דוד מציין לדברי ה'שלחן ערוך' (חו"מ סי' רס סעי' ו): 'וכן תאנה שהיא נוטה לדרך...'. אך נשאלת השאלה האם 'דרך' ורשות הרבים הן היינו הך? אם הענפים חורגים מהגדר לרשות הרבים והם מעל המדרכה, הרי דינם להיקצץ (שו"ע חו"מ סי' קנה סעי' כז)! ממילא נראה שפירותיהם הם הפקר גם בעודם על הענף. הבעלים הפקיר את הקפדתו, בזלזלו בעוברים ושבים. חז"ל העמידו את בורו (= לימוניו) ברשותו לתשלומי נזק ולא לזכות בפירות. ברור שגם אם הוא קפדן, נוח לו להפקיר פירותיו ולא להתחייב בתשלומי נזק, כך שלעניות דעתי, כל הקודם זכה בהם, ויפה עשה לתקנת הרבים.

על מכירת מבכירה על ידי קטן (תגובה) / הרב ברוך כהנא

להלן הערות קצרות על מאמרו החשוב של הרב דוד אייגנר, 'מכירת מבכירה ע"י קטן', אמונת עתיך 103, עמ' 74-77. בעמ' 75 כתב: 'המגיד משנה מבאר שכשיש אפוטרופוס, דהיינו דעת אחרת מקנה, יש הסוברים שהקטן הוא מן התורה'. לאמתו של דבר, ה'מגיד משנה' לא מדבר על אפוטרופוס, אלא 'דעת אחרת מקנה' היינו כשמישהו גדול מקנה לקטן, בניגוד למקרה שהקטן זוכה מהפקר או מגביה מציאה. אולי כוונת הכותב היתה שבנידון של המאמר, הקטן הקונה זכה אם אפוטרופוס של הקטן המוכר הסכים להקנאה. אבל גם אז זה רק מדרבנן, מכוח תקנת הפעוטות. מיד אח"כ הובאה דעת הר"ן 'שבמקום אפוטרופוס אין לקטן כל תוקף של מעשה קנין', בניגוד לדעת הרמב"ם. אבל לאמתו של דבר, אין מחלוקת ביניהם, ושניהם סוברים שקטן שקונה מאחר, הוא זוכה, ואילו כשהוא מוכר או נותן ויש לו אפוטרופוס, הוא לא יכול להקנות. יש אמנם ראשונים שסוברים שקטן שיש לו אפוטרופוס יכול לתת מתנה לאחר ולא למכור (כגון תוס' כתובות ע"א, ד"ה אבל), אבל זאת לא שיטת הר"ן והרמב"ם.

עוד כתב שם: 'כשיש דעת אחרת מקנה, הממון מוגדר כממון של הקטן לכל דבר... ובפשטות אפשר לומר שיש חלות למעשה הקניין שלו'. אבל לאמתו של דבר, העובדה שהממון שלו, אינה אומרת שהוא יכול להקנותו לאחרים. הוא יכול להקנותו לאחרים רק מכוח תקנת הפעוטות, שנזכרה כבר לעיל, אבל זה רק מגיל שש, ורק מדרבנן, ורק אם אין לו אפוטרופוס.

מיד אח"כ כתב: 'אביו של המוכר... הסכימו לקנין וממילא יש כאן דעת אחרת מקנה'. אבל לאמתו של דבר, 'דעת אחרת מקנה' מועילה רק שתועיל הקנאה לקטן, ולא שתועיל הקנאה של קטן לאחר. יכולה להיות נפקא מינה להסכמת האבא רק אם ייחשב כאפוטרופוס, והסכמת אפוטרופוס להקנאה של קטן נותנת תוקף להקנאה, כפי שכתב הרמב"ם שהובא בעמ' 75, אבל גם אז זה רק מגיל שש, ורק מדרבנן. אבל הפוסקים נחלקו האם קטן שש לו אב המפרנסו נחשב כקטן שיש לו אפוטרופוס, לעניין שלא חלה בו תקנת הפעוטות (תורת הקניינים לארבעת המינים, ענף ה', הערה קכא).

